

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТЬ ЕМОЦІЙНІСТЬ, ОЦІНКА, ЕКСПРЕСИВНІСТЬ — АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ЕМОЦІЙ

ВІРА СЛІПЕЦЬКА

Дрогобицький педагогічний університет ім. Івана Франка, Дрогобич — Україна

KORELACJA TERMINÓW EMOCJONALNOŚĆ, OCENA, EKSPRESYJNOŚĆ
— AKTUALNE ZAGADNIENIE LINGWISTYCZNEJ TEORII EMOCJI

WIRA SLIPECKA

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Drohobycz, Drohobycz — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule zostały zaprezentowane rozważania dotyczące jednego z najbardziej aktualnych zagadnień z zakresu emotywności w lingwistyce – wzajemnego przenikania się najważniejszych pojęć, które kształtują metajęzykową lingwistyczną teorię emocji — emocjonalności, ocenie, ekspresyjności. Analizę przeprowadzono pod kątem semantycznym i pragmatycznym. Przedstawiono stosunek autora do szeregu skomplikowanych założeń metodologicznych w teorii i praktyce lingwoemotywności.

THE CORRELATION OF NOTIONS OF EMOTIONALITY,
EVALUATION, EXPRESSIVENESS — A TOPICAL
PROBLEM OF A LINGUISTIC THEORY OF EMOTIONS

VIRA SLIPETSKA

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych — Ukraine

ABSTRACT. The article focuses on the reflections concerning the most topical issues of linguistics of emotions: the correlation among the most important notions that form the metalanguage of a linguistic theory of emotions, is implied, — emotionality, evaluation, and expressiveness. The analysis is done through the prism of semantics and pragmatics. The author's attitude to certain methodological issues of the theory and practice of linguistics of emotions has been represented.

Наприкінці ХХ ст. російський учений В. Шаховський запропонував виокремити серед напрямків сучасної лінгвістики лінгвоемоціологію, або лінгвістичну теорію емоцій, частково розробивши її проблематику¹. До розробки проблематики цього напрямку долучилися й інші славісти — Т. Космеда², Л. Малецький³, М. Сарновський⁴ — та германісти — В. Жура⁵, Л. Покровська⁶, О. Філімонова⁷ й ін.

¹ Див.: В. И. Шаховский, *Эмоции: долингвистика, лингвистика, лингвокультурология*, Москва, 2010; В. И. Шаховский, *О лингвистике эмоций*, Волгоград 1995.

² Т. Космеда, *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*, Львів 2000.

³ L. Malecki, *Kognitywna semantyka konceptu STRACH (na materiale wspolczesnej pracy rosyjskiej i ukraińskiej)*, Poznan 2012.

⁴ M. Sarnowski, *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim: Klótnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej*, Wrocław 1999.

⁵ В. Жура, *Эмоциональный дейкис в вербальном поведении английской языковой личности*, Автореф. дисс. канд. филол. наук, Волгоград 2000;

⁶ Я. А. Покровская, *Отражение в языке агрессивных состояний человека (на материале англо- и русскоязычных художественных текстов)*, Автореф. дисс. канд. филол. наук, Волгоград 1998.

⁷ О. Е. Филимонова, *Язык и эмоции в английском языке. Когнитивный и коммуникативный аспекты*, Санкт-Петербург 2001.

Наголосимо, що теорія лінгвістики емоцій щонайпослідовніше базується на досягненнях суміжних наук — філософії, психології, логіки, аксіології та ін. Як зауважує В. Шаховський, сучасні когнітивно-психологічні науки доводять, що емоції багатofункційні: вони пов'язані з різними аспектами поведінки людини. Когнітивна функція емоцій дає поштовх до пізнання, „може компенсувати недостатність знань, стає каталізатором пізнавальних процесів”⁸. Обґрунтовується поняття емоційної комунікації, а в структурі мовної особистості виокремлюють пласт „емоційна мовна особистість”, або *Homo seniens*⁹: йдеться про наявність емоційної компетенції, що супроводжує чи накладається на компетенцію комунікативну й всі інші види компетенцій особистості.

З огляду теорії лінгвоемоціології, як видається, емоційність мовлення — це мовні прийоми і засоби вираження в мовленні емоційних станів, переживань мовця: схвалення, повага, шанування, ласкаве ставлення або несхвалення, зневага, зверхність, іронія, насмішка і под. Емоційність — це свого роду чуттєва призма людини, через яку вона сприймає відповідний смисл, пов'язаний із певним звуковим комплексом.

Живе мовлення завжди емоційне; емоційність — одна з ознак успішної риторики, оскільки вона демонструє залученість мовців у спілкування. Незнання вербальних і невербальних особливостей емоційного мовлення знижує комунікативну компетенцію мовців, зокрема й у міжкультурному спілкуванні, оскільки різні народи репрезентують різний рівень емоційності. Українці й росіяни, на відміну, наприклад, від англійців, є більш емоційними. Це загальновідома істина, але для успішної комунікації цією істиною необхідно оволодіти практично, знаючи специфіку вираження категорії емоційності в різних національних комунікативних просторах, тому й теоретичне питання щодо сутності поняття емоційності і її вияву в мові через відповідні мовні засоби, типові для кожної окремої лінгвокультури, є надзвичайно актуальним. Воно має добрі традиції дослідження, але залишає проблемні питання, які спонукають до їхнього нового осмислення, що й продемонструємо в цій науковій розвідці.

У науковій лінгвістичній літературі із поняттям емоційність традиційно пов'язують *поняття оцінки*, адже емоційність виникає в разі, „коли оцінка проявляється як безпосередня реакція на події”¹⁰. Емоційна лексика, як відомо, охоплює пласт слів, що мають, крім предметно-логічного значення, ще й оцінювальний компонент. Звичайно, оцінка буває інтелектуальна, тобто безпристрасна, об'єктивно-характеризуюча, наприклад: *високий чоловік* чи *молодий мужчина*. У цьому разі йдеться про ознаки, характеристики людей, що є констатуючими, а не оцінювальними, а емоційна оцінка завжди супроводжується певними переживаннями, що є суб'єктивно-характеризуючими, наприклад про те саме можна сказати, але виражаючи власне ставлення, емоції — *довгов'язий чоловік* чи *жовторотий мужчина*. Емоційна оцінка, що виявляється в слові, це здатність лексичної одиниці виразити емоційне ставлення до предмета мовлення, яке демонструє мовець.

Однак термін *емоційна оцінка* не є однозначним, оскільки така оцінка може стосуватися не лише оцінювання, що має суб'єктивний характер і супроводжується почуттями, емоціями, але й об'єктивного оцінювання пев-

⁸ В. И. Шаховский, *Эмоции: долингвистика, лингвистика...*, с. 8.

⁹ Див.: Т. Космеда, *Ego I Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*, Дрогобич 2012, с. 49–55.

¹⁰ Е. М. Вольф, *Функциональная семантика оценки*, Москва 1985, с. 62.

ного психічного стану, напр.: сумний, радісний, веселий, печальний: у цьому разі, на думку Н. Арутюнової, емоційна оцінка — це різновид оцінки інтелектуальної¹¹.

Ю. Апресян також вважає, що причиною вияву емоції може бути інтелектуальна оцінка: „... власне емоція, чи стан душі”, зумовлені „станом речей, які людина сприймала чи спостерігала, і її інтелектуальною оцінкою цього стану”¹².

З цим, очевидно, потрібно погодитися, тобто слід розрізняти емоційну оцінку й оцінку емоційно-інтелектуальну, хоч не всі учені й виокремлюють такий синкретичний тип оцінки. Натомість розрізняють оцінку чуттєву (більш тривалу, стабільну) і оцінку емоційну (тимчасову, змінну), оскільки перша є вираженням почуттів, а друга — емоцій¹³.

Однак уточнимо: джерелом оцінки є виключно „не-нейтральне ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення”¹⁴, тобто позитивна чи негативна оцінка, що фіксує відхилення від певного „стандарту”¹⁵ чи існуючої у відповідному соціумі норми¹⁶, наприклад: *малювати* (норма, або „нульова”¹⁷ чи нейтральна¹⁸ оцінка), але *мазати*, *малякати* (негативна оцінка). Той факт, що в основі кожної емоції лежить позитивна чи негативна оцінка, підтверджений характером сполучуваності значущих одиниць, порівн.: *негативна / позитивна оцінка і негативне / позитивне почуття (емоція, стан)*.

Крім того, безперечно, емоції (почуття) мають відповідний ступінь вираження, певну **інтенсивність**: мають шкалу, що фіксує більшу чи меншу міру виявлення емоцій (почуттів). Ця шкала пов'язана зі шкалою оцінки. Інтенсивність вираження емоцій (почуттів) має своїм наслідком логічне посилення вираження емоцій (почуттів), наприклад: *Він спочатку шепотів від здивування, а потім закричав від відчаю*.

До речі, лінгвогендерологія доводить, що мовлення чоловіків більш чуттєве, а мовлення жінок — більш емоційне, тим самим доводячи, що ці феномени мають дещо відмінну реалізацію в мовленні, що, однак, потребує відповідного доведення¹⁹.

Емоції (почуття) пов'язуються й із **експресивністю** їхнього вираження, тобто ступенем виразності. „Емоційно-експресивне забарвлення слова пов'язане із його здатністю впливати на наші почуття, викликати у нас ті чи ті емоції. Коли ми визначаємо емоційно-експресивне забарвлення слова, визначаємо ті почуття, які це слово... в нас збуджує”²⁰, порівн. також: „Експресивно забарвлене значення відображає прорив емоційного, суб'єктивного, зацікавленого певною особистістю ставлення в семантику слова”²¹.

¹¹ См.: Н. Д. Арутюнова, *Язык и мир человека*, Москва 1999, с. 198.

¹² Ю. Д. Апресян, *Избр. труды*, в 2 томах, Москва 1995, т. 1, с. 368.

¹³ Див.: Т. Космеда, *Знач. джерело*, с. 82–84.

¹⁴ С. Е. Никитина, Н. В. Васильева, *Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов*, Москва 1996, с. 151.

¹⁵ А. А. Ивин, *Основания логики оценок*, Москва 1970, с. 38.

¹⁶ См.: Е. М. Вольф, *О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания*, [в:] „Известия АН СССР”. Сер. лит. и яз., Москва 1981, т. 40, № 4, с. 39.

¹⁷ См.: С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель *Природа и характер языковых оценок*, [в:] *Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака*, Воронеж 1983, с. 11.

¹⁸ Див.: Т. Космеда, *Знач. джерело*.

¹⁹ Див.: Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова та ін., *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*, Дрогобич-Харків 2014, с. 80–92.

²⁰ В. П. Мурат, *Об основных проблемах стилистики*, Москва, 1957, с. 30.

²¹ В. Н. Телия, *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*, Москва, 1986, с. 66.

На думку дослідників, експресивність тексту — це „вираження мовними і мовленнєвими засобами стану мовця, його суб'єктивне ставлення до позначуваних предметів і явищ дійсності”²².

Емоції можуть реалізуватися на основі актуалізації різних чинників і виявлятися, як: 1) *об'єкт позначення*, що здійснюється насамперед за допомогою інтелектуально-оцінних слів, напр.: *смуток, сум, печаль, радість*; 2) *об'єкт вираження*, напр. за допомогою вигуків на зразок *Ой! Сунер!*²³.

Дослідники, безперечно, розрізняють вираження емоцій (почуттів) і повідомлення про них, відповідні мовні засоби розподіляються на такі, що описують емоції (почуття), і такі, що їх виражають²⁴.

Більшість експресивних одиниць мови не виражають емоції „в чистому вигляді”, як вигуки, а суміщають номінативність і виразність²⁵. Експресивна номінація може стосуватися предмета, властивості і под., а виражає вона відповідне емоційне ставлення до цього предмета чи властивості. Одночасно простежуємо вираження й думки мовця, і його психічних переживань, що мотивовані відповідними намірами. У цьому разі маємо вияв не лише семантики, але й прагматики — репрезентується номінація предмета, події, явища і т. д. та ставлення до них мовців, їхні оцінки.

Виокремимо ще одну актуальну проблему теорії лінгвоемоціології. Мовне вираження емоцій часто ототожнюють з поняттям конотації, що простежуємо, наприклад, у працях таких російських учених, як Л. Бабенко²⁶ чи Й. Стернін²⁷. Очевидно, це методологічна неточність. Поняття конотації ширше, оскільки воно базується безпосередньо на понятті оцінки, зокрема й емоційної²⁸.

Експресивне мовлення, як і емоційне, слугує насамперед для вираження емоцій (почуттів) мовця, але й має відповідний вплив на адресата. О. Вольф наголошує, що в мовленнєвих актах експресивність оцінювальних виразів скерована на те, щоб посилити емоційний вплив на мовця²⁹.

Однак традиційно експресивність розуміють як ступінь виразності, ступінь впливової сили сказаного. Емоційна виразність і емоційний мовленнєвий вплив — „це не різні, відокремлені один від одного явища, а лише аспекти одного цілого”³⁰, що визначаються стосовно різних учасників комунікації: а) адресанта (виразність); б) адресата (впливовість).

Виразність передбачає можливість впливу. Емоційно-експресивний аспект висловлювання зорієнтований на усіх учасників комунікації — мовця і слухача, тому спробу протиставити виразність як спроможність номінативних одиниць передавати додаткову інформацію й виразність як здатність таких одиниць посилити авторський вплив на адресата не вважаємо доцільною.

²² Л. Ф. Бердник, Риторический вопрос как экспрессивное средство, [в:] *Риторика и синтаксические структуры*, Красноярск 1988, с. 96.

²³ Див.: В. Д. Сліпецька, *Вербалізація негативних емоцій тенденції формування нового мовленнєвого стандарту*, Дрогобич 2015, с. 250–255.

²⁴ См.: В. Г. Гак, *Языковые преобразования*, Москва, 1998, с. 645–646.

²⁵ См.: Е. Ф. Петрищева, *Стиль и стилистические средства*, [в:] „Стилистические исследования”, Москва 1972, с. 111.

²⁶ Л. Г. Бабенко, *Русская эмотивная лексика как функциональная система*, Автореф. дисс. докт. филол. наук, Свердловск 1990.

²⁷ И. А. Стернин, *Общие особенности коммуникативного поведения народа: реальность или фикция?*, [в:] „Язык, сознание, культура, этнос”, Москва 1994.

²⁸ Див.: Т. Космеда, *Знач. джерело*.

²⁹ Е. М. Вольф, *Функциональная семантика оценки*, Москва 1985, с. 62.

³⁰ Г. В. Колшанский, *Соотношение субъективных и объективных факторов в языке*, Москва, 1075, с. 202.

Експресивність традиційно розглядають як семантичну категорію, що „надає мовленню виразності на основі актуалізації взаємодії в смислового аспекті мовних одиниць, висловлювання, тексту, оцінювального й емоційного ставлення суб'єкта мовлення до того, що відбувається у зовнішньому чи внутрішньому світі”³¹, однак експресивність більш логічно уважати прагматичною категорією, оскільки саме прагматика є тією гілкою філософії мови, що відповідає за реалізацію моделювання мовлення із певною метою.

Експресивними, звичайно, можуть бути інтонація, жест, міміка, графіка, слово, фразеологізм, низка образних засобів мовлення, але не емоції, що виражені цими засобами. Категорія емоційної оцінки є як семантичною, так і прагматичною, а власне експресія навряд чи може належати до семантичних категорій. Це виключно категорія прагматики. Погоджуємося з Т. Космедою, що не можна розглядати терміни емотивне значення та експресивність як синоніми, хоч така думка має місце в мовознавстві³².

Емоційний стан може виражатися за допомогою: а) паралінгвістичних засобів — жестів, міміки, пози, графіки, тембру, темпу, гучності мовлення; б) мовними засобами — 1) суперсегментними, до яких насамперед відносимо інтонацію, адже „почуття виражаємо не стільки словами, скільки інтонацією”³³, емпатичним наголосом; 2) системою сегментних засобів, зокрема й суто експресивних — тропами і фігурами.

Дослідники, як відомо, розрізняють, по-перше, експресивні засоби мовної системи — сегментні й суперсегментні, лексичні й фразеологічні, мовні й паралінгвістичні; по-друге, власне способи створення таких засобів в мовленні, серед яких передусім виокремлюють експресивні словотвірні засоби, експресивні деривати (мовні одиниці з виразною внутрішньою формою, метафоричні й метонімічні найменування і под.) і фігури, адже „фігуроване мовлення — це не що інше, як наслідок певного захоплення, мова пристасті”³⁴.

Отже, в термінологічне поле лінгвоемоціології насамперед входять поняття емоційність, оцінка та експресивність, що знаходяться в певних взаємозв'язках, доповнюючи одне одного. Кожне з цих понять відповідно залежить від іншого, моделюючи певні синкретичні зони, що породжують систему засобів мовлення для реалізації системи прагматичних настанов, повний корпус яких на сьогодні ще не окреслений.

Загальновідомо, що емотивна функція вважається однією з основних функцій мови. Вона, власне, й базується на актуалізації емоційності, експресивності й оцінки в мовленнєвих актах. Типологія можливих форм моделювання емотивної функції потребу подальшої розробки з урахуванням національної специфіки кожної мови. У цьому вбачаємо перспективу дослідження.

Мовлення сучасного суспільства, як видається, надмірно заангажоване емоціями, що реалізується з'явою психологічної напруги. Треба вміти моделювати мовлення так, щоб емоційність не напинала напругу, а її знімала. Розробка системи мовних ходів для нейтралізації надлишкових емоцій — це те практичне завдання, яке допоможе розв'язати ґрунтовно розроблена теорія лінгвоемоціології.

³¹ В. Н. Теляя, *Экспрессивность*, [в:] *Русский язык: Энциклопедия*, Москва, 1997, с. 637.

³² См. напр.: *Русский язык: Энциклопедия...* с. 639.

³³ А. М. Пешковский, *Избр. труды*, Москва 1957, с. 177.

³⁴ См.: *Экспрессивная функция риторических фигур*, [в:] В. Vickers, In *Defence of Rhetoric*, Oxford, 1998.